

Groepsdynamica van grote groepen en internetgroepen

Proefschrift van Haim Weinberg

Dit artikel is een vrij vertaalde samenvatting van de hoofdstukken 3 en 5 van het proefschrift van Haim Weinberg, getiteld Group analysis, large groups and the internet unconscious (2006). Weinberg is klinisch psycholoog en groepspsychotherapeut afkomstig uit Israël, thans wonend en werkend in de Verenigde Staten, en beheerder van the grouppsychotherapy professional online discussion forum. De volledige tekst van zijn proefschrift is te vinden op www.group-psychotherapy.com. Omwille van de leesbaarheid zijn hier bronnen en literatuurverwijzingen weggelaten.

Voor de geïnteresseerde lezer verwijzen wij hier ook naar een interview met en een eerdere publicatie van Weinberg in Groepspsychotherapie, maart 2002, 36, 1.

Onlichamelijkheid op het internet: over aanwezigheid, onmiddellijkheid, subjecten en (groeps)therapie

Inleiding

Relaties op en via het internet tot stand gekomen stellen ons voor allerlei intrigerende vragen over wat relaties nu eigenlijk zijn en wanneer we van relaties en contact leggen kunnen spreken. Die vragen worden vooral opgeroepen door het gegeven dat er in de cyberruimte geen sprake is van aanwezigheid. Online kunnen mensen karakters creëren, rollen spelen, leeftijden verdraaien, van gender veranderen op een wijze die geheel nieuwe aspecten van het zelf en subjectiviteit laten zien, die op die manier niet eerder onderzocht konden

worden. De grootste verandering zit in de afwezigheid van lichamelijke. Maar juist die afwezigheid laat geheel nieuwe aspecten aan het zelf en subjectieve beleving naar voren komen. Subjectiviteit blijkt zodoende – veel meer dan we dachten – een partieel, polymorf en plooibaar fenomeen. We zijn een veelheid aan delen, fragmenten en verlangende schakels daartussen. Omdat echter het belichaamde zelf tot voor kort de heersende werkelijkheid was, kon, ook al leefde het idee van het gedecentreerde zelf al in de jaren zeventig onder Franse filosofen als Derrida, de illusie van het ene zelf nog lang volgehouden worden. Door het internet is dat inmiddels totaal gewijzigd. Niet alleen ons denken over het zelf, maar ook over relaties, intimiteit en verbonden-

heid is daardoor gewijzigd. Relaties zonder lichamelijkheid geven aan ons denken een geheel nieuw idee over verbondenheid tussen 'zelden', partieel en gedecentreerd als ze zijn. Dat moet wel consequenties hebben voor onze kijk op psychotherapie. Immers in psychotherapie zitten we bij elkaar, zien elkaar en luisteren naar elkaar. Aanwezigheid is fysieke aanwezigheid, en daarmee emotionele en psychologische aanwezigheid: face to face. Wat gebeurt er als lichamelijkheid uit het contact verdwijnt en we ons begeven in cyberpsychotherapie?

Wat is aanwezigheid?

Traditioneel gesproken is volgens de Westerse en heersende opvatting aanwezigheid lichamelijke presentie. Twee belichaamde personen ontmoeten elkaar in interactie en communicatie. Dit model structureert vrijwel alle therapeutische benaderingen. Daarmee worden andere vormen op voorhand gedevalueerd. Computers zullen nooit empathie of pijn kunnen voelen zolang ze geen lichaam hebben en gehecht kunnen zijn. Face to face is volgens dezelfde overtuiging 'je van het' in therapieland. De therapeutische relatie staat zo verstaan centraal en authenticiteit is een centrale waarde met betrekking tot gezond in de wereld staan. Cyberruimte daarentegen ondermijnt dit alles radicaal.

Als we echter aan het concept van de matrix denken dan zien we daarin een communicatief web in een groep, en ook verbondenheid in een samenleving. Er is een interne, belichaamde matrix onderhevig aan psychobiologische mechanismen en invloeden, die

te onderzoeken zijn. En er is een externe niet-belichaamde transpersoonlijke matrix, nader aan te duiden als het sociaal onbewuste. Deze matrix is niet gebaseerd op lichamelijkheid, maar verwijst naar relationele raakvlakken.

Is voor aanwezigheid lichamelijke aanwezigheid noodzakelijk? Lichamelijke aanwezig zijn kent tenminste twee emotioneel geladen karakteristieken: stem en blik. De aanwezigheid van de ander horen en zien we. Dat iemand ons ziet en tot ons spreekt stelt ons present en zo weten we ons gezien. Op die manier wordt spiegelen mogelijk. Maar het kan ook anders uitwerken. Degene die spreekt en ziet heeft de macht en kan de ander daaraan onderwerpen. Stem en blik kunnen dus zowel op goedaardige maar ook op kwaadaardige wijze aanwezigheid en verbondenheid bepalen. De stem, volgens Lacan, is expressie van subjectiviteit. Denk maar aan wat de grote groep kan doen met het individu: woorden besterven je op de lippen. En iets zeggen in de grote groep betekent een geweldige opluchting alsof men (weer) bestaat. Anderzijds, de stem van de ander doet ons realiseren dat de ander er ook is.

De blik activeert eveneens bewustzijn. Bij Adam en Eva gingen de ogen open en zij werden zich bewust van hun naaktheid en kwetsbaarheid, met schaamte en vrees als begeleidende verschijnselen. Maar het opengaan van de ogen als bewustwording kan ook, zoals in Westerse samenleving, een motor zijn om verder te komen om die kwetsbaarheden en zwakheden te boven te komen.

Hiermee hangt ook samen het onderscheid tussen object en subject. Denk weer aan de therapiesituatie. De therapeut is degene die kijkt, ziet, analyseert en interpreteert. Daarmee is hij altijd in een gezagspositie. Hij heeft de macht en weet de waarheid. Wellicht is dat de reden waarom in postmoderne benaderingen gekozen wordt voor intersubjectiviteit in een poging de machtsverhouding te wijzigen door twee subjecten op een meer gebalanceerde wijze met elkaar te laten interacteren. En wellicht is dat nu ook wat het internet biedt, omdat er geen stem en zicht is, en dus geen subject-object verhouding.

Door de ontwikkeling van de techniek wordt communicatie steeds meer bemiddeld. Via de telefoon is er alleen nog de stem. In geval van tv is er beeld en geluid, maar geen tastbare aanwezigheid. Het internet doet dat tot in het extreme: alleen nog tekst. Maar bestaat 'onbemiddelde', directe communicatie eigenlijk wel? Gewoonlijk denken we dat face to face directe communicatie inhoudt, afgezien van de lucht, de ruimte en de afstand in de ruimte. Schrijven vinden we een middellijke, indirecte wijze van communiceren. Derrida beargumenteerde echter dat spreken gedragen wordt door schrijven, dus middellijk is. (De betekenis van woorden bestaat dankzij het taalsysteem, PV.) Op het internet is schrijven de manier van communiceren, het wordt ervaren als 'praten'.

Aspecten van aanwezigheid

Aanwezigheid is de fysieke presentie van een object in een bepaald deel van ruimte

en tijd. Fysieke presentie draagt de subjectieve aanwezigheid. Een nadere omschrijving luidt dat aanwezigheid de perceptuele illusie van onmiddellijkheid is. Er zijn een aantal benaderingen van het concept aanwezigheid te noemen.

Aanwezigheid als sociale rijkdom

In deze benadering gaat het erom dat het medium het mogelijk maakt de interactie met anderen als aangenaam, warm, sensitief, persoonlijk of intiem te ervaren. Naarmate iemand meer warmte, gevoeligheid uitstraalt en een sfeer van nabijheid weet te creëren, des te meer is hij aanwezig. Zo is het in therapie en met een therapeut. Zoiets kan alleen face to face. Is dat zo? We weten bijvoorbeeld dat personen op tv weldegelijk warm kunnen overkomen. En zo is het ook op het internet, zo blijkt. Relaties lijken zich zelfs beduidend sneller te ontwikkelen, onder meer omdat de drempel voor zelfonthulling veel lager is en meer nog vanwege gedeelde interesses.

Dit concept van aanwezigheid hangt vooral samen met onze traditionele opvattingen over intimiteit en onmiddellijkheid. En toch zijn intimiteit en onmiddellijkheid wel degelijk mogelijk op het internet. Neem het concept 'onmiddellijkheid'. Dat wordt in de groepsanalytische literatuur opgevat als in het hier-en-nu ervaren wat er gaande is. Onmiddellijkheid heeft dan ook twee aspecten. Het eerste is het al genoemde 'onbemiddelde', dat wil zeggen directe aspect. Dat geldt op het internet niet, net zo min als aan de telefoon. Daarbij verloopt het contact op het internet niet synchroon

(tijdsverschil tussen de responsen). Maar als we het hier-en-nu aspect nemen, dan is de onmiddellijkheid er wel degelijk in de zin van sterke emotionele reacties van de een op de ander – *on the spot* – ook al is het bericht soms dagen geleden verstuurd. Chat-rooms komen dichterbij in de buurt van een onmiddellijke respons omdat de interactie meer synchroon in de tijd is. Echter, al is er dan een vertraging, de interne respons is onmiddellijk, op dat moment. Maar wat voor onmiddellijkheid is dat dan? Betekent dat dus dat we onmiddellijkheid voor internetinteractie anders moeten definiëren? *'If I have an immediate response to someone's post, my reaction to it is also immediate. But I have a dilemma of how to try and communicate that reaction across a medium that has no facial expression, no tone of voice, no non-verbals to speak of, emotions notwithstanding. My own approach to this is to spend some time formulating my language carefully, so as to convey my response as precisely as possible, nuanced so as to convey my "immediate" experience. Granted, this is a different way of thinking about immediacy, but it's as valid a representation of what I can come up with at the moment.'*

Als onmiddellijkheid betekent een directe reactie, dan betekent dat in de cyberruimte een onmiddellijke reactie op een bericht.

Aanwezigheid als realiteit

Vanuit de optiek van aanwezigheid als realiteit gaat het om de mate waarin het medium representaties kan weergeven, die

als echt kijken, hoorbaar zijn en voelen. Maar wat is echt? Is interactie op het internet wel echt? Volgens Lacan staat ons bestaan in het teken van de symbolische orde, die een verwijzing naar de werkelijkheid bemiddelt. Wat wij 'echt' noemen is zo verstaan symbolisch, heel anders dus dan wat wij in de dagelijkse omgang onder echt verstaan. De vraag naar wat echt is, is ondertussen zo oud als Plato, de vraag bleef de gemoederen bezig houden, en hield bijvoorbeeld ook Bion intens bezig. In ons verband nu gaat het erom dat wat we echt noemen gebonden is aan interpretatie en niet noodzakelijk is zoals we het waarnemen. Het is gangbaar om te zeggen dat echt is wat wij zintuiglijk waarnemen. Maar kunnen we onze zintuigen wel vertrouwen? Eigenlijk niet. Het brein interpreteert een stimulus en wij houden het voor echt. In de virtuele werkelijkheid kunnen wij het onderscheid tussen verbeelding en wat echt is al niet meer maken. In de film *The Matrix* is in feite ook de vraag wat echt is. Maar we leven in een door een computerprogramma gefabriceerde imaginaire wereld, in een illusie. *The Matrix* is het netwerk dat juist ontworpen is om ons dat te doen geloven dat het de echte wereld is. Dat is precies ook wat er in de internetwereld gebeurt. Mensen zijn verbonden aan elkaar door onzichtbare draden, verbonden met een omgeving die ze voor echt houden. En ze zijn emotioneel betrokken bij virtuele gemeenschappen. Twintig jaar terug zou een film als *The Matrix* nooit zo'n succes hebben gehad.

Aanwezigheid als 'verplaatst worden'

Hier gaat het om presentie waarbij de deelnemers in de interactie naar elkaar en met elkaar worden verplaatst. Dat hoeft niet letterlijk met behulp van vervoersmiddelen, dat kan ook imaginair gebeuren. Verliefde mensen die in elkaar opgaan ervaren dat alsof ze elders zijn in een wereld, die zij alleen delen. Dat kan kijkend naar een film gebeuren, of luisterend naar muziek. In therapie gebeurt het ook. De therapeutisch omgeving wordt de veilige moederschoot, het verloren paradijs. Een illusoire realiteit dus, waarin ook de therapeut tot een zelf-object wordt voor de patiënt. Het geldt evenzeer in groepen, zelfs met een intensiteit die in het dagelijks leven niet haalbaar is. 'Verplaatsing' speelt in geval van regressie. De virtuele werkelijkheid is ook zo'n imaginaire werkelijkheid. Het onderscheid met 'echt' vervaagt, verdwijnt zelfs. De gedachte dat zoiets als therapie in een virtuele werkelijkheid mogelijk zou zijn zet de ons vertrouwde therapeutisch kaders onder grote druk. En toch is er geen enkele reden om aan te nemen dat zo'n virtuele therapie niet zou kunnen, zolang de illusie van realiteit en besef van aanwezigheid er maar zijn.

Aanwezigheid als 'opgaan in'

Een variant van de voorgaande benadering van aanwezigheid is die van opgaan in, ondergedompeld worden in. De therapeut gaat op in het verhaal van zijn cliënt, met voorbij zien aan eigen verlangens en behoeften. Ze raken beiden geïnvolveerd en zo gaat de therapie mee tussen de sessies,

zodat de cliënt met de therapeut als goed intern object een interne dialoog kan voeren. Dat gebeurt in groepen evenzeer. Maar het gebeurt ook in liefdesrelaties op het internet, zelfs zonder face to face contact. Trouwens de projectie van het ik-ideaal op de geliefde is als het creëren van een virtueel object. Eigenlijk is elk intern object een virtueel object. Representaties hebben immers ook geen lichamelijke of concrete contouren, of wat ook. We internaliseren belangrijke anderen en de interne relaties beïnvloeden in belangrijke mate ons leven. Verwerping van virtuele objecten als irreal en onbelangrijk staat gelijk aan het wegwuiven van de objectrelatie theorie.

Aanwezigheid als actor in een medium

Aanwezigheid kan ook de vorm krijgen van een computerprogramma dat een actor nabootst. Mensen neigen er toe het artificiële van zo'n actor volledig te vergeten. Denk maar aan zoiets als de tamagotchi van enige jaren geleden. Kan een computerprogramma een mens volledig nabootsen? Of een therapeut? Onderzoek laat zien dat het kan. In het internettijdperk is het niet meer uit te maken. Een cyberpsycholoog kan dus heel goed zolang de illusie van aanwezigheid bestaat, en de sociale tekenen van interactie aanwezig zijn.

Samenvattend

Onze opvattingen over aanwezigheid zijn sterk gerelateerd aan onze ideeën over wat echt is. Maar wat reëel is, is in de postmoderne tijd een sociaal construct, overeenge-

komen in een bepaalde gemeenschap. Wat echt is, is gebaseerd op interpretatie. Om dat te begrijpen bedienen we ons van deconstructie van concepten en begrippen om te zien hoe ze in verschillende gemeenschappen en culturen opvattingen over de werkelijkheid weerspiegelen. Deze redenering betekent tevens het primaat van taal als instrument om de werkelijkheid te kunnen construeren. Taal benoemt niet alleen, taal vormt ook hoe we de wereld waarnemen. Eigenlijk is alle communicatie daarmee bemiddeld en nooit onmiddellijk. Sommige vormen van die bemiddeling zijn ons zo vertrouwd dat we ze niet eens onderkennen. Er is altijd een medium, al is het volkomen transparant. Daarmee worden onze traditionele opvattingen over therapie uitgedaagd. Wellicht moeten ze zeggen dat therapie twee interacterende ‘zelden’ betreft in plaats van belichaamde personen. Het zelf is niet gelijkwaardig aan het lichaam, wordt niet omvat door het lichaam, en is ook niet noodzakelijkerwijze in het lichaam. Deze nieuwe visie op therapie wordt mede ingegeven door een nieuw begrip van verbondenheid zoals die zich voordoet op het internet. We kunnen van de parallellen tussen mens en machine, tussen face to face en virtuele interactie heel veel leren over onze cultuur.

Groepsanalytische concepten en hun betekenis voor grote groepen en internetgroepen

Het groepsanalytisch referentiekader is niet alleen toepasbaar op processen in kleine

therapeutische groepen, maar evenzeer op die in grotere groepen en zelfs internetgroepen; in het onderstaande wordt dit geïllustreerd aan de hand van begrippen als grenzen en regels, de matrix, spiegeling, resonantie en leiderschap.

Grenzen en regels

De vaste locatie, tijd, en duur van een therapiegroep en het hanteren van duidelijke grenzen zijn van belang om een veilige sfeer te creëren waarin een open communicatie kan ontstaan en zelfonthulling van de groepsleden vergroot wordt. Voor de hand liggende aspecten zoals het sluiten van de deur van de groepstherapiekamer en het op tijd beginnen en eindigen dragen hier al toe bij. Hetzelfde geldt voor de regel van vertrouwelijkheid: alles wat besproken wordt, blijft binnen de groep en wordt niet gedeeld met buitenstaanders.

Grenzen geven het verschil aan tussen wat binnen en wat buiten de groep is. Binnen de groep zijn ook grenzen aan te geven, bijvoorbeeld tussen de therapeuten en de groepsleden, of tussen subgroepen van groepsleden, tussen mannen en vrouwen bijvoorbeeld.

Het meest van belang zijn echter de grenzen van het zelf: zij beschermen tegen vroegtijdige blootstelling en zorgen ervoor dat de zelfonthulling pas dan plaatsvindt als het groepslid er aan toe is. In een therapiegroep kunnen deze grenzen van het zelf vrij eenvoudig bewaakt worden. In grote groepen is de druk van de groep om iets over jezelf te onthullen weliswaar minder dan in kleine groepen, maar vanwege onbe-

wuste, verborgen druk komt het vaak voor dat leden van een grote groep toch iets uiten terwijl zij zich voorgenomen hadden niets te zeggen. Het lijkt daarbij alsof leden van een grote groep in een bepaalde rol gezogen worden en bepaalde posities innemen waarvan ze niet mogelijk gehouden hadden dat ze die ooit zouden innemen.

Bij internetgroepen lijken de grenzen niet te bestaan. Er zijn geen ruimtelijke grenzen – het internet is immers oneindig – en er zijn geen tijdsgrenzen. Groepsleden van een internetforum hebben vaak de illusie dat ze volledige controle hebben over wat ze wel of niet schrijven. Juist vanwege de anonimiteit op het internet gaan mensen veel meer over zichzelf onthullen dan zij in een face to face groep zouden doen.

Juist vanwege het grenzeloze karakter van de internetgroepen, en in zekere zin ook van grote groepen, waar mensen binnenkomen en weggaan zonder dat iemand het in de gaten hoeft te hebben, is de rol van de leider of forumbeheerder van cruciaal belang om er voor te zorgen dat er toch een *holding environment* ontstaat.

Het begrenzen van het zelf wordt cultureel bepaald. Bij een bezoek aan een buurthuis in een sloppenwijk in Brazilië, waar eenmaal per week buurtbewoners konden participeren in een *community therapy*, viel het volgende op: mensen liepen in en uit, kinderen speelden er, alles werd op video opgenomen zonder dat daar toestemming voor gevraagd was, en tijdens de sessie kwamen er vrouwen met hapjes en drank binnen. Desondanks bespraken de deelnemers zeer persoonlijke, intieme zaken, van

hetzelfde niveau als in reguliere psychotherapiegroepen gebeurt. Kennelijk hadden deze deelnemers geen last van het overschrijden van de diverse grenzen. Bij navraag bleek dat de deelnemers sowieso al veel van elkaar wisten: in een sloppenwijk, met dunne wandjes tussen de huisjes, en veel mensen op een kleine ruimte, heeft men nauwelijks geheimen voor elkaar.

Ook bij internetgroepen is de zelfonthulling verrassend hoog, zelfs bij een forum waar niet anoniem gereageerd wordt. Vaak blijkt er een kerngroep bij zo'n forum actief te zijn, die de normen van tolerantie en openheid bepaalt, en die een sfeer van cohesie en wij-gevoel weet te scheppen. Zo'n kerngroep geeft de illusie van een kleine groep in een grote groep setting.

Hoewel een internetforum en een *community therapy* in de sloppenwijken op heel veel aspecten verschillen, vertonen zij beiden permeabele, uitdijende en multipele grenzen, en laten zij beiden zien dat een gevoel van veiligheid minder afhankelijk is van de concrete fysieke grenzen dan wij vanuit onze westerse therapiegroepen nog altijd denken.

Creëert het internet met zijn diffuse grenzen tussen landen en nationaliteiten een nieuw wij-gevoel, dat eveneens onze zelfgrenzen doet vervagen?

De matrix

Een matrix is te zien als een netwerk van individuele mentale processen, een netwerk van de communicatie en interactie van de groepsleden. Foulkes beschreef drie soorten matrices die mensen met elkaar

verbinden in steeds verder uitdijende structuren, van het individu, via de kleine groep naar de grote groep: de persoonlijke matrix (intra-psychische processen), de dynamische matrix (bestaande uit de interacties tussen de groepsleden) en de *foundation* matrix (de biologische en culturele invloeden). Met name de laatste is interessant voor de grote groep en internetgroepen. Biologische aspecten lijken mensen te verenigen, culturele aspecten lijken afstand tussen mensen te genereren. Bij multiculturele groepen zal subvorming evident zijn, en is er een hoog conflict-risico omdat het moeilijk is overeenkomst te vinden en naar een werkmodus over te gaan. Vaak blijven deze groepen stagneren in de *fight-flight* fase. Bij internetgroepen wordt dit zichtbaar in zogenaamde *flame wars*. (*Flameing* is het plaatsen van berichten op een discussieforum die met opzet aanvallend of beledigend van aard zijn. Het langere tijd over en weer posten van *flame* berichten wordt een *flame war* genoemd, AtH).

Naast de drie genoemde niveaus van matrices zou een vierde matrix toegevoegd kunnen worden: de kern matrix, die mensen van verschillende culturen met elkaar verenigt.

Spiegeling

Door de reflectie die anderen geven, door gezien te worden, en door afgesplitste, ontkende of ongewenste delen van jezelf in anderen te zien, ontstaat zelfinzicht. Ook door het effect van je eigen gedrag op anderen en het beeld dat anderen zich van

jou vormen, kan je veel over jezelf leren. Zo gedefinieerd kan de groep als een spiegelzaal gezien worden, een plek waar het individu in vele spiegels gereflecteerd wordt.

Omdat spiegelen primair gebaseerd is op het vermogen elkaar in de ogen te kijken, is spiegelen in een grote groep moeilijk te realiseren. In een grote groep ziet men dikwijls meer ruggen dan ogen, wat eerder achterdocht dan spiegeling opwekt. Bovendien blijven veel uitlatingen van leden in een grote groep onbeantwoord, waarbij het gevoel dat je bijdrage verloren gaat en niet gereflecteerd wordt de overhand krijgt. Het ontbeert de grote groep aan een communicatieve spiegel; hoogstens is er een maligne vorm van nonverbale spiegeling gebaseerd op automatische identificaties en affectbesmetting.

Dergelijke – gevaarlijke – processen liggen vaak ten grondslag aan het ongecontroleerde impulsieve gedrag van een menigte die op hol slaat.

Hetzelfde fenomeen kan waargenomen worden in de virtuele omgeving. De enige concrete reflectie die men te zien krijgt is die van jezelf in het computerscherm. Ook hier zien we dat veel uitlatingen verloren raken in de ether, onbeantwoord blijven.

Resonantie

Foulkes omschrijft het begrip resonantie als het vermogen van groepsleden om elkaars gedachten en gevoelens op een preverbaal wijze te ontvangen, te delen en er op te reageren. Het is een oncontroleerbaar proces, dat zich buiten ons bewustzijn voltrekt. Het

is communicatie die plaatsvindt zonder dat er een specifieke boodschap gegeven of ontvangen wordt. Het verbindt groepsleden op een diep onbewust niveau, afgestemd op de onderlinge overeenkomsten tussen de groepsleden.

In grote groepen kan dit, zeker ten tijde van een crisis, leiden tot een sterke verbondenheid en saamhorigheid: ‘samen staan we sterk’. Charismatische leiders kunnen gebruik (of misbruik) maken van resonantie, door sterke nationalistische gevoelens op te roepen die op bewust niveau niet voelbaar waren maar wel in een onbewuste laag sluimerend aanwezig waren.

In grote groepen is resonantie waarschijnlijk verantwoordelijk voor het gevoel, ondanks het grote aantal groepsleden en al hun verschillen, toch één te zijn. Ook bij internetgroepen draagt de resonantie bij aan de eerder genoemde illusie tot een kleine groep (in een grote groep) te horen: een groepslid start een *thread* (een reeks bijdragen op het internetforum die samen een discussie vormen, AtH) die weerkaatst wordt door andere groepsleden, en voortgezet en geresoneerd wordt door nog weer anderen.

Leiderschap

Alle vaardigheden waarover een groepstherapeut van een kleine of therapiegroep moet beschikken, hebben weinig waarde voor de leiders van grote groepen en internetgroepen of politieke leiders. Toch zijn er overeenkomsten te vinden als we kijken naar de begrippen *holding*, *containment* en interpretatie.

De meeste internetgroepen zijn geen procesgroepen. Zij richten zich op een bepaald onderwerp dat hun interesse heeft. In dergelijke taakgroepen intervenueert de beheerder slechts dan als de communicatiestroom onderbroken wordt en de groep niet meer toekomt aan het werken aan haar taak. Zo lang de werkgroep de overhand heeft, hoeft de beheerder niet in te grijpen.

Containment is in grote groepen moeilijk te realiseren. Hopper omschrijft de functie van een leider van een grote groep als volgt: hij moet kunnen verdragen en delen, wat in essentie onverdraaglijk en ondeelbaar is. Hij moet zich bewust zijn van wat ondraaglijk en ondeelbaar in hem zelf is. In conflictsituaties moet hij nooit partij kiezen, maar het onderwerp kunnen reflecteren in de discussie, met respect voor de verschillende partijen, en moet hij nieuwe ideeën kunnen faciliteren (iets wat politieke leiders zelden bereiken).

Bij internetgroepen moet de beheerder zorgen dat hij zijn aanwezigheid zichtbaar maakt; instemmend knikken is vaak voldoende in een face-to-face groep, op een internetforum zal de beheerder zijn reflectie in woorden moeten vatten en op het forum posten.

Leiders van grote groepen moeten de beschermende, voedende en representatieve functies van het leiderschap goed weten te hanteren. Deze functies kunnen gekoppeld worden aan Bion's basisovertuigingsgroepen.

De beschermende functie kan verbonden worden met de vecht-vlucht basisovertuigingsgroep. Groepsleden in kleine thera-

piegroepen koesteren de illusie dat de therapeut hen zal beschermen tegen gevaar van buiten af. De therapeut moet niet in de valkuil trappen deze taak op zich te nemen, omdat dan het eigen vermogen van groepsleden om met de dreiging van gevaar om te gaan zich niet ontwikkelen kan en uiteindelijk zelfs verzwakt wordt. Bij grote en internetgroepen moet de beschermende functie van de leider zich beperken tot het creëren van een veilige en vertrouwelijke omgeving. Niet alle beheerders van internetgroepen zijn zich bewust van het belang van deze functie. Als een groepslid van een internetforum bijvoorbeeld meedeelt dat hij berichten van andere groepsleden doorstuurt naar een ander discussieforum, dan dient de beheerder in te grijpen en uit te leggen dat dit een aantasting is van de vertrouwelijkheid. De beheerder dient er tevens zorg voor te dragen dat de afspraak van vertrouwelijkheid duidelijk in de spelregels van het forum aangegeven staat.

De voedende functie van de therapeut is in een kleine therapiegroep een normale reactie op de afhankelijke basisovertuigingsgroep, waarbij de groepsleden zich als hulpeloze kinderen gedragen, en hun therapeut zien als de enige bron van groei en welzijn. Ook hier bestaat de valkuil voor de therapeut dat beantwoorden aan dit verlangen de groepsleden niet helpt zelf meer competenties te ontwikkelen. De vraag die de therapeut zich moet stellen is hoe hij groei kan stimuleren die past bij de ontwikkelingsfase van de groep. In grote groepen doet de valkuil zich nog sterker voor, iets waar in dictaturen dankbaar mis-

bruik van gemaakt wordt, en leiders zichzelf als ‘vader des vaderlands’ betitelen. Ook bij internetgroepen waarbij regressieve tendensen en de kans op een *flame war* bestaat, moet de beheerder van het forum zorgen voor *holding* en *containment*, en ruimte kunnen geven aan stemmen uit alle verschillende subgroepen.

De representatieve functie kan gekoppeld worden aan de *pairing* basisovertuigingsgroep. In tijden van crisis, bij getraumatiseerde populaties en bij regressie in de grote groep is er een sterke behoefte aan een messiaanse leiderfiguur die hoop en verlossing moet brengen. Als dit proces zich voordoet in een grote groep is het waarschijnlijk het gevolg van *pairing*, waarbij groepsleden verwachten dat intensieve onderlinge interactie een nieuwe oplossing produceert. In dit licht bezien is het niet verwonderlijk dat president Bush na de terroristische aanval van 11 september 2001 op de Twin Towers en het Pentagon in zijn eigen land massale steun kreeg om de Taliban in Afghanistan te gaan bestrijden.

Een gevaar van de representatieve functie is dat het gemakkelijk gecorrumpeerd wordt door het narcisme van de leider.

Tijdens een internationaal congres lopen deelnemers in en uit de grote groep bijeenkomst, waarbij een gevoel van chaos en instabiliteit ontstaat. De leider van de groep trachtte dit proces te duiden door de parallel te trekken met de migratie van mensen over de wereld, maar werd bekritiseerd om zijn psychodynamische benade-

ring. 'Waarom accepteer je niet dat men zich hier verveelt, en dat men wegloopt omdat ze niet geïnteresseerd zijn in deze flauwekul?' was een van de commentaren uit de groep. De leider verloor hierop zijn beheersing en riep: 'Ik ben de autoriteit hier en ik sta dergelijk gedrag in mijn groep niet toe!'

De leider van deze groep verwarde duidelijk zijn zelfbevestigende behoefte met de behoeften van de groep. De groep is er niet om de behoeften van de leider te vervullen; de leider is er juist om zich in dienst te stellen van de groep.

Hopper voegt een vierde basisovertuigingsgroep toe aan de drie van Bion: de bipolaire vormen van (in)cohesie.

Hiermee wordt bedoeld dat groepen kunnen oscilleren tussen een sterk wij-gevoel, waarbij onderlinge verschillen ontkend worden en de illusie van samen-zijn en één zijn overheerst, en een sterk ik-gevoel, waarbij er sprake is van onderlinge onverschilligheid, vijandigheid en terug-trekgedrag. De leider van de groep moet in staat zijn deze polariteiten in evenwicht te houden. Bij dreigende fragmentatie (wanneer het ik-gevoel domineert) moet hij zorgen voor vereniging, en bij overmatige massificatie (wanneer het wij-gevoel domineert) moet hij alert zijn op het feit dat minderheden in de groep mogelijk hun eigen stem niet meer kunnen of durven laten horen in de uniformiteit. Een leider van grote groepen en internetgroepen moet flexibel van positie kunnen wisselen, van de verenigende naar de differentiërende positie en omgekeerd

Een internetgroepsvignet

Nadat ik (Weinberg) gedurende acht jaar een internationaal discussieforum over groepspsychotherapie op het internet beheerde, besloot ik een zelfde forum in het Hebreeuws voor Israëliische groepstherapeuten op te zetten. Ik verwachtte dat de kenmerken van het internationale forum – een sterke mate van cohesie, gevarieerde onderlinge interacties, het ontstaan van betekenisvolle contacten, het uiten van emoties, een idealiserende overdracht naar de beheerder en naar de groep als geheel – zich ook zouden voordoen in het Israëliische forum.

Tot mijn ongenoegen bleek het Israëliische forum echter zich geheel anders te gedragen. Al snel kwam het focus in de discussie te liggen op de technische aspecten van het vak, op de aankondiging van studiedagen en op verzoeken om verwijzingen, en werd het forum steeds onpersoonlijker. De interacties tussen de leden van het forum werden gespannen van toon, en eerder conflictueus dan warm en betrokken. Het communicatiepatroon dat geleidelijk aan ontstond, was een stervorm, dat wil zeggen dat de leden met de beheerder in het centrum communiceerden, en niet met elkaar. Ondanks mijn pogingen dit patroon te doorbreken, en meer onderlinge interactie te stimuleren, werd ik steeds meer in één-op-één relaties met de leden gezogen. Geleidelijk aan werden de reacties op mijn mededelingen minder, terwijl het aantal leden gelijk bleef.

In een poging het tij te keren nodigde ik de leden van het forum uit gedachten te

vormen over dit proces. Hierop kreeg ik wél veel reacties, veelal van kritische aard of vol uitingen van ontevredenheid over het forum. Men verweet mij dat ik niet snel genoeg reageerde, dat de toon van de berichten koud en afstandelijk was, en dat mijn berichten neerbuigend overkwamen. In groepsdynamische termen kon gesproken worden van negatieve overdracht naar de leider en autoriteit. Op zich niets bijzonders in groepen, maar waarom was dit zo anders dan in het internationale forum? Ik zocht het antwoord in eerste instantie in de aard van de Israëlische cultuur en attitude: *Israelis know better, especially better than authority*. Ook dacht ik dat mogelijk jaloezie om mijn internationale bekendheid een rol zou kunnen spelen bij de leden. Maar een vergelijkbaar Israëlisch forum over individuele psychotherapie bleek niet met bovengenoemde negatieve overdracht te maken te hebben, dus kon deze niet eenduidig aan de Israëlische cultuur toegeschreven worden.

Reflecterend over mijn eigen aandeel en mogelijke tegenoverdracht kwam ik tot de volgende gedachten: bij het opstarten van het internationale forum was ik bescheiden begonnen, in de hoop van anderen te leren, terwijl ik na acht jaar internationale forumervaring het Israëlische forum juist startte om mijn kennis en expertise te etaleren. Ook realiseerde ik mij dat de twee forums zich in verschillende stadia van het groepsproces bevonden. Een beginnende groep is veel afhankelijker van zijn leider, en heeft de leider nodig om zich met elkaar te verenigen en een cohesief geheel te vormen. Op

het internet, vanwege de grenzeloze ruimte, de anonimiteit en de daarbij behorende kans op vervreemding, speelt deze afhankelijkheid van de leider nog sterker dan in face to face groepen. Het internationale forum was veel verder in ontwikkeling, en dus minder afhankelijk van de leider/beheerder. Het werd duidelijk dat ik mijn eigen attitude als beheerder na acht jaar internationaal forum niet zomaar kon meenemen naar het beginnende Israëlische forum. Pas nadat ik mijn attitude veranderde en minder zijn kennis etaleerde, en zelf meer emotionele uitingen liet zien, veranderde ook geleidelijk de aard (open en warm) en de kwantiteit van de reacties en interacties van de groepsleden op het forum.

Samenvatting en vertaling

Piet Verhagen & Arnout ter Haar